

А. В. Ге й ко
(О пі ш не)

РЕМОНТ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ (за матеріалами неоліту — раннього заліза)

У статті подано дослідження ремонту глиняного посуду епохи неоліту — раннього залізного віку на території України.

К л ю ч о в і с л о в а: кераміка, ремонт, скріплення.

Окрім багатьох своїх позитивних властивостей глиняний посуд має головний недолік — недостатню міцність. Під час використання він розбивався, тріскався. Багочисленні знахідки уламків посуду — свідчення не тільки масового поширення гончарства, а й недовговічності існування глиняних виробів. Тому посуд берегли та ремонтували.

Один із найпоширеніших видів ремонту полягав у тому, що зовні на посудині просвердлювали отвори по краях тріщин, які утворилися на стінках або денці. Отвори переважно були парними. У дірки вставлялися мотузки шкіряного (можливо, і рослинного походження), скоби із бронзового дроту, залізних або свинцевих пластин, які загинали ізсередини, і таким чином скріплювали тріснуті посудини. Археологи рідко звертають увагу на такі особливості знахідок, лише побіжно згадуючи про них у своїх наукових працях. Існують розбіжності у назвах предметів для ремонту: скоби, скрепи, шивки. Відповідно і сам ремонт міг називатися термінами «скріплювання», «зшивання». На нашу думку, найкраще цьому відповідають терміни — «скоби» та «скріплювання».

Деякі дослідники вважають: для того, щоб посуд не протікав тріщини додатково замазувалися смолою хвойних дерев [Сидоров, 2001, с. 41]. Автором на базі постійно діючої експериментальної експедиції Самарського державного педагогічного університету проведено експериментальні дослідження по ремонту посуду

доби неоліту. Підтверджено, що замазані свіжою або нагрітою смолою сосни тріщини посуду дійсно не пропускають воду.

Яким саме інструментом користувалися для просвердлювання отворів не встановлено. Це могла бути кістка, тверда дерев'яна паличка, бронзове чи залізне шило тощо. У деяких випадках зафіксовано, що інструмент був загостреним. Наприклад, на амфорі, яка підібрана поблизу с. Самусіївка (Кременчуцький р-н Полтавської обл.), помітні отвори, які просвердлювалися на конус. Амфора датується кінцем IV ст. до н. е. [Супруненко та ін., 2004, с. 95]. Подібне спостерігається на посуді трипільської культури, епохи бронзи.

Зафіксовано, що для ремонтування використовували різні матеріали. Під час розкопок дуже рідко зустрічаються залишки шкіряних ремінців, які стягували тріщини виробів. У епоху бронзи стали застосовувати бронзові скоби, а в епоху заліза, окрім бронзових, ще й свинцеві та залізні.

Слід зазначити, що ремонтування глиняного посуду не є чимось унікальним. В епоху неоліту — раннього заліза ремонтувався кам'яний, дерев'яний, бронзовий посуд.

В Україні сліди ремонту глиняного посуду зустрічаються на поселенських та поховальних пам'ятках, починаючи з епохи неоліту — часу появи виробів із глини. Зафіксовано, що у неоліті (ямково-гребінцева культура) отвори могли не просвердлюватися, а пробивалися в дні ямок, якими прикрашалися посудини [Сидоров, 2001, с. 40].

Окрім неолітичних пам'яток, такий глиняний посуд виявлено у епоху енеоліту та бронзи (трипільська, середньодніпровська, ямна, бибинська, зрубна, бізозерська, бондарихинська та інші культури).

Ремонтування зустрічалося на посуді лісо-степових племен скіфського часу. Наприклад, досить часто посуд із слідами ремонту місцевого виробництва зустрічається на Полковоми-китівському городищі, Лихачівському селищі [Моруженко, 1981, с. 288]. Унікальною знахідкою є відремонтовані корчаги та амфори, знайдені на селищі Лісовий Кут на території Великого укріплення Більського городища [Гейко, 2001, с. 3—4 обкл.].

Цінився і привізний античний посуд. Лутерій зі слідами ремонту знайдений у тризні поблизу Бічної гробниці кургану Скіфська могила в околицях Мотронинського городища [Скорый, Хохоровски, 2004, с. 296—298]. Відреставрована чорнолакова мисочка виявлена і в кургані № 1/2001 Перещепинського могильника в околицях Більського городища [Кулатова, Супруненко, 2010, рис. 97]. З Люботинського городища походить відремонтована амфора з відбитою нижньою частиною [Шрамко, 1998, рис. 46, 9].

Особливо берегли керамічний посуд кочівники скіфи та сармати. Глиняний посуд, найчастіше немісцевого виготовлення, з отворами від ремонту досить часто зустрічається в сарматських похованнях. Так, серед речей, знайдених у впускному похованні жінки, яке датується II ст. до н. е. (кургани басейну р. Молочна, с. Троїцьке), виявлено уламок чорнолакової посудини із просвердленим отвором [Смирнов, 1984, с. 96, рис. 44, 7].

У сарматських похованнях Дніпропетровщини зустрічаються миски, глеки, вази зі слідами ремонту [Костенко, 1986, табл. 27, 12; 1993, табл. 9, 5; 15, 13, 16; 19, 10].

Зарубинецька миска (II—I ст. до н. е.) із отворами від ремонту походить із поховання 1 кургану № 1 біля с. Львове Херсонської області [Козир, 1995, табл. 1, 8].

У похованні 2 (к. 26), розкопаного біля с. Любимівка Херсонської області, знайдено червонолакову гончарну миску з двома отворами від ремонту і тарілку з трьома парами отворів. Поховання відноситься до II ст. н. е. [Симоненко, 1993, с. 45]. Посуд зі слідами реставрації відомий в інших похованнях пізніх сарматів півдня України [Симоненко, 1993, с. 49, рис. 13, 16, 14; 4, 5].

Підтвердженням того, що для ремонту сарматських глиняних виробів використовувалася шкіра тварин, є знахідка такого горщика у похованні № 5 кургану № 25 біля с. Скати́вка Привользького району Саратовської області. Його тріснутий бік був скріплений шкіряним ремнем, що протягувався через два просвердлених отвори [Синицын, 1959, рис. 57, 5].

Реставрували кераміку і жителі античних міст Північного Причорномор'я, де існувало гончарне ремесло на високому рівні. Наприклад, під час розкопок у 1875 р. на горі Мітрідат в Керчі знайдено два фрагменти рибного

блюда зі слідами ремонту. Блюдо датується IV ст. до н. е. [Циммерман, 1979, с. 76, табл. X, 3]. У заповненні виноробні на городищі «Чайка» поблизу м. Євпаторія виявлена чорнолакова миска, центр якої був забарвлений у червоний колір. Під вінцями миска мала сліди ремонту. Датується вона 250—225 рр. до н. е. [Егорова, 2005, с. 228, рис. 3, 28]. Стародавні греки, крім скріплювання стінок посуду за допомогою скоб із заліза та бронзи, використовували і свинцеві скоби.

Відомі відремонтовані глиняні посудини на пам'ятках зарубинецької [Самойловский, 1959, табл. III, 58], київської та черняхівської культур. Наприклад, на поселенні київської культури (друга половина IV — початок V ст.) Олександрівка-I близько десяти посудин під вінцями мали просвердлені отвори — сліди ремонту [Терпиловский, Шекун, 1996, рис. 5, 15; 41, 4].

На місці черняхівської культури (поховання № 7 Жовнинського могильника) великий фрагмент бокової частини прикріплювали до корпусу за допомогою трьох пар отворів. Також, у «місцях тріщин збереглися ще декілька надсвердлених отворів» [Петраускас, Цындровская, 2002, с. 18—19, рис. 10, 4]. Зустрічалися відремонтовані посудини і серед знахідок із черняхівських поселень [Баран, 1981, табл. XVI, 8; Кравченко и др., 2007, рис. 27, 7; 77, 2].

Наведені приклади свідчать про досить бережне ставлення до глиняного посуду в епоху неоліту — раннього заліза. Появі ремонту є кілька пояснень: 1) глиняні вироби у період пізньої осені та ранньої весни у більшості випадків не робили, тому їх старалися зберегти і відремонтувати міжсезоння; 2) великі вироби важче виготовляти та випалювати. Затрати, у тому числі й часу, на їх ремонт були меншими, ніж на виготовлення нового посуду значних розмірів. Вироби великих розмірів більш цінувалися, ніж інші види посуду, тому саме на них найчастіше можна помітити сліди ремонту. Крім того, досить часто реставрувався імпортований посуд.

Баран В.Д. Черняхівська культура. — К., 1981.

Гейко А.В. Набір тарного посуду скіфської доби з Більського городища // АЛІУ. — 2002. — № 1. — С. 3—4 обкл.

Егорова Т.В. Чернолаковые миски и солонки с городища «Чайка» близ г. Евпатория // Боспорские исследования. — 2005. — С. 218—237.

Козир І.А. Етно-культурні та економічні зв'язки сарматських племен України (за матеріалами кераміки). — Кіровоград, 1995.

Костенко В.И. Сарматы Самарско-Орельского междуречья III в. до н. э. — IV в. н. э.: Учебное пособие. — Днепропетровск, 1986.

Костенко В.И. Сарматы в Нижнем Поднепровье (по материалам Усть-Каменского могильника). — Днепропетровск, 1993.

Кравченко Н.М., Петраускас О.В., Шишкин Р.Г., Петраускас А.В. Памятники археологии поздне-

римського часу Правобережної Києвщини. — К., 2007.

Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Кургани скіфського часу західної округи Більського городища. — К., 2010.

Моруженко А.А. Исследования в бассейне Ворсклы // АО 1980 г. — 1981. — С. 287—288.

Петраускас О.В., Цыдровская Л.А. Находки черняховской культуры вблизи Жовнино (коллекция фондов Института археологии, г. Киев). — К., 2002.

Самойловский И.М. Корчеватовский могильник // МИА. — 1959. — № 70. — С. 61—93.

Сидоров В.В. Смоленение неолитических сосудов // КСИА ИА РАН. — 2001. — Вып. 212. — С. 40—42.

Синицын И.В. Археологические исследования За-волжского отряда (1951—1953 гг.) // МИА. — 1959. — № 60. — С. 39—205.

Скорый С.А., Хохоровски Я. Окончание цикла украинско-польской экспедиции «Мельники-Холодный Яр» // АВУ 2002—2003. — 2004. — С. 296—298.

Смирнов К.Ф. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. — М., 1984.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.М., Титков О.В. Старожитності Кременчука: Археологічні пам'ятки території та округи міста. — Полтава; Кременчук, 2004.

Сымоненко А.В. Сарматы Таврии. — К., 1993.

Терпиловский Р.В., Шежун О.В. Олександрівка 1 багатопарове ранньослов'янське поселення біля Чернігова. — Чернігів, 1996.

Циммерман К. Фрагменты аттических блюдов в Эрмитаже // Из истории северного Причерноморья в античную эпоху. — 1979. — С. 59—92.

Шрамко Б.А. Люботинское городище // Люботинское городище. — 1998. — С. 9—131.

A. V. Gejko

РЕМОНТ ГЛИНЯНОЇ ПОСУДИ (за матеріалами неоліта — раннього заліза)

В статті подано дослідження ремонту глиняної посуду епохи неоліта — раннього заліза на території України.

A. V. Gejko

THE REPAIR OF POTTERY (by the materials of the Neolithic — Early Iron Age)

The article deals with the investigations of the repair of pottery during the Neolithic — the Early Iron Age of the territory of Ukraine.